

Το Σχέδιο Ατσεσον για το Κυπριακό

Με την απόρριψή του χάθηκε μία ευκαιρία επίλυσης του ζητήματος σύμφωνα με τα συμφέροντα του Ελληνισμού

Του ΣΩΤΗΡΗ ΡΙΖΑ*

52
χρόνια
πριν

Αν και το Κυπριακό περιγράφεται από ορισμένους ως μια «ιστορία χαμένων ευκαιριών» στην πραγματικότητα ήταν λίγες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες χάθηκε μια ευκαιρία επίλυσης του ζητήματος σύμφωνα με τα συμφέροντα της Ελλάδας και του Κυπριακού Ελληνισμού. Μία απ' αυτές ήταν το σχέδιο Ατσεσον (Acheson).

Το πλαίσιο εντός του οποίου είχε εξελιχθεί η υπόθεση ήταν πολύπλοκη. Η ελληνοκυπριακή ηγεσία υπό τον πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας Αρχιεπίσκοπο Μακάριο θεωρούσε ότι το δικαίωμα αρνησιουργίας που διέθεταν οι Τουρκοκύπριοι τόσο σε θέματα εκτελεστικής όσο και νομοθετικής αρμοδιότητας αναιρούσε το δικαίωμα της πλειοψηφίας να κυβερνά. Έτσι η Λευκωσία απέβλεπε τον Νοέμβριο του 1963 στην αναθεώρηση του συντάγματος με στόχο την εξάλειψη των συνταγματικών προνομίων των Τουρκοκυπρίων. Η ελληνοκυπριακή ηγεσία αν και δεν το ομολογούσε δημόσια παραδεχόταν ήδη από την άνοιξη του

1963 κατά τις διπλωματικές επαφές της και με τον αμερικανικό και με τον βρετανικό παράγοντα ότι δεν απέβλεπε πλέον στην ένωση αλλά σε αδέσμευτη ανεξαρτησία, δηλαδή σε καθεστώς απαλλαγμένο από τους περιορισμούς, εσωτερικούς και διεθνείς, των συμφωνιών Ζυρίχης και Λονδίνου του 1959 που είχαν αποτελέσει το θεμέλιο της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Καθώς για την τουρκική ηγεσία και τους Τουρκοκυπρίους η αδέσμευτη ανεξαρτησία ισοδυναμούσε ως προς τις συνέπειές της με την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, η ένταση κλιμακώθηκε. Τον Δεκέμβριο του 1963 ξέσπασε ένοπλη σύγκρουση μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων και οι τελευταίοι αποχώρησαν από τις δομές του κράτους. Τον Ιανουάριο του 1964 η Βρετανία, εγγυήτρια δύναμη και κάτοχος στο νησί βάσεων κατά κυριαρχία, καθώς και οι Ηνωμένες Πολιτείες πρότειναν να συγκροτηθεί μια πολυεθνική δύναμη κρατών-μελών του ΝΑΤΟ ώστε να διασφαλιστεί η ειρήνη και η αποτροπή ενδεχόμενης σύγκρουσης μεταξύ δύο συμμάχων, της Ελλάδας και της Τουρκίας. Ένας στόχος ακόμα αυτού του σχεδίου ήταν να θέσει την Κύπρο υπό τον έλεγχο της Ατλαντικής Συμμαχίας, ώστε να επιδιωχθεί εν συνεχεία μια παράλληλη ομοσπονδιακή λύση. Ο Μακάριος αρνήθηκε να συναινέσει και εξασφάλισε τη συμπαράσταση κυρίως της Σοβιετικής Ένωσης και των Αδεσμευτών. Έτσι το θέμα εισήχθη τελικά στα Ηνωμένα Έθνη. Το Συμβούλιο Ασφαλείας θα κατέληγε τον Μάρτιο του 1964 στην αποστολή ειρηνευτικής δύναμης των Ηνωμένων Εθνών και στην ανάληψη μεσολάβησης για την εξεύρεση λύσης, αποτέλεσμα που θεωρήθηκε από τους Ελληνοκυπρίους συμβατό με την επιδίωξη της εδαφικής ακεραιότητας και της αδέσμευτης ανεξαρτησίας.

Γεώργιος Παπανδρέου και Μακάριος. Ο συντονισμός Αθηνών-Λευκωσίας παρέμεινε ελλειμματικός, στοιχείο καθοριστικό για την εξέλιξη της διαπραγμάτευσης.

Ο μεσολαβητής για το Κυπριακό, πρώην υπουργός Εξωτερικών, Ντιν Ατσεσον ήταν ένας από τους σχεδιαστές της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής κατά τη διάρκεια της προεδρίας Τρούμαν και διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο στην εξαγγελία του ομώνυμου δόγματος για την Ελλάδα και την Τουρκία.

Η νέα παρέμβαση από την Ουάσιγκτον

Από τη στιγμή εκείνη η αμερικανική πολιτική, πάντοτε ευαίσθητη στην ιδιαίτερη στρατηγική σημασία της Τουρκίας τόσο λόγω της γειτνίασής με τη Σοβιετική Ένωση όσο και στο πλαίσιο της Μέσης Ανατολής, θα με-

ταβαλλόταν. Για την Ουάσιγκτον θα αποκοτούσε ενδιαφέρον η πολιτική επίλυση του θέματος με την ένωση του νησιού με την Ελλάδα έναντι εδαφικής αποζημίωσης για την Τουρκία ή με «διπλή» ένωση, δηλαδή διανομή του εδάφους του νησιού μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Η λύση αυτή θεωρείτο ριζική και οριστική από την αμερικανική οπτική καθώς έθετε την Κύπρο υπό τον έλεγχο δύο κρατών-μελών του ΝΑΤΟ και ταυτόχρονα εξάλειψε μια εστία διαμάχης μεταξύ συμμάχων στην ανατολική Μεσόγειο.

Το πρόβλημα εντοπιζόταν στον χειρισμό του Μακαρίου, καθώς ήταν προφανές ότι αυτός θα αντιτίθετο σε τέτοια λύση και συνεπώς ο ρόλος της Αθήνας καθίστατο από την οπτική της Ουάσιγκτον αναντικατάστατος. Στην Αθήνα κυβερνούσε μετά τις εκλογές του Φεβρουαρίου του 1964 μια ισχυρή αυτοδύναμη κυβέρνηση Κέντρου υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου. Οι δυνάμεις του Κέντρου είχαν καταγγείλει το 1959 τις συνθήκες Ζυρίχης-Λονδίνου ως παραβίαση της αρχής της αυτοδιάθεσης και συνεπώς του αλυτρωτικού ιδεώδους της ένωσης.

Ο Γεώργιος Παπανδρέου υποστήριζε δημόσια την πολιτική της αδέσμευτης ανεξαρτησίας που θα οδηγούσε στην αυτοδιάθεση, αλλά διατηρούσε και εκείνος επιφυλάξεις για την κατανόηση των θέσεων του Μακαρίου από τη Σοβιετική Ένωση. Πίστευε όμως ότι η αμερικανική ανυσυχία για την πιθανότητα μετατροπής της Κύπρου σε «Κούβα της Μεσογείου» θα μπορούσε να οδηγήσει στην ένωση χωρίς ανταλλάγματα προς την Τουρκία.

Επειτα από ένα τρίμηνο στασιμότητας η Ουάσιγκτον βρήκε την ευκαιρία να αναλάβει πρωτοβουλία στο Κυπριακό με αφορμή την απειλή τουρκικής επέμβασης στο νησί στις αρχές Ιουνίου. Η απειλή επέμβασης, η οποία στρατιωτικά θα ήταν μάλλον παρακινδυνευμένη για την Τουρκία, καθώς οι ένοπλες δυνάμεις της δεν διέθεταν το 1964 αποβατικό στόλο σε αντίθεση με ό,τι θα συνέβαινε ύστερα από μια δεκαετία, αποτέλεσε καταλύτη για την αμερικανική παρέμβαση. Η Ουάσιγκτον απείλησε ότι δεν θα κάλυπτε την Τουρκία σε περίπτωση κατά την οποία η πολιτική της οδηγούσε σε σοβιετική παρέμβαση αφού, όπως σημείωνε ο πρόεδρος Τζόνσον στην επιστολή του προς τον Τούρκο πρωθυπουργό Ισμέτ Ινονού, η τουρκική κυβέρνηση δεν είχε διαβουλευθεί με τους συμμαχούς της.

Από τη βρετανική παρέμβαση στη Λευκωσία μετά τις διακοινοτικές ταραχές. Η οριστική ειρήνευση δεν ήρθε το 1964.

Πολιτική λύση σε δύο παραλλαγές

Η αμερικανική πρωτοβουλία απέβλεπε σε διμερείς συνομιλίες Ελλάδας και Τουρκίας με μεσολαβητή τον πρώην υπουργό Εξωτερικών Ντιν Ατσεσον, για τον οποίο πιστευόταν ότι διέθετε υψηλό γόητρο στην Αθήνα και στην Αγκυρα λόγω της ενεργού ανάμειξής του στην εξαγγελία του δόγματος Τρούμαν τον Μάρτιο του 1947, που σηματοδότησε την ανάληψη από τις Ηνωμένες Πολιτείες της ευθύνης για τις υποθέσεις της Εγγύς Ανατολής. Επρόκειτο για μια παραχημένη προσέγγιση του θέματος από την οπτική του Ψυχρού Πολέμου, καθώς στη διαμόρφωση της πολιτικής των συμμάχων του ΝΑΤΟ βάραιναν πλέον και ιδιαίτερα εθνικά συμφέροντα. Ο Παπανδρέου πιεζόμενος κατά την επίσκεψή του στην Ουάσιγκτον δέχθηκε με μεγάλη δυσκολία την έναρξη συνομιλιών στη Γενεύη, τις οποίες θα διεξήγε ο Ατσεσον χωριστά με Έλληνες και Τούρκους υπό την ιδιότητα του «βοηθού» του μεσολαβητή των Ηνωμένων Εθνών, ώστε να μη θεωρηθεί ότι παραμεριζόταν ο ΟΗΕ.

Ο Ατσεσον πρότεινε πολιτική λύση σε δύο βασικές παραλλαγές. Η πρώτη, του τέλους Ιουλίου, προέβλεπε την εγκατάσταση τουρκικής βάσης κατά κυριαρχία σε ευρεία εδαφική ζώνη στη κερσόνησο της Καρπασίας ίση με το 10%-

11% του εδάφους του νησιού ως αντάλλαγμα για την ένωση του υπολοίπου της Κύπρου με την Ελλάδα. Για τους Τουρκοκύπριους που δεν θα μετέβαιναν στην τουρκική ζώνη προβλεπόταν εκτεταμένη αυτοδιοίκηση σε καντόνια εντός της ελληνικής ζώνης. Ήταν μια λύση που προσέγγιζε περισσότερο στην έννοια της διπλής ένωσης, της διανομής του νησιού μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Καθώς το σχέδιο διέρρευσε στον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο και η Αθήνα αντελήφθη ότι ήταν αδύνατο να το υποστηρίξει στην ελληνική και στην ελληνοκυπριακή κοινή γνώμη, εγκαταλείφθηκε.

Η δεύτερη εκδοχή του σχεδίου παρουσιάστηκε από τον Ατσεσον στις 20 Αυγούστου. Αυτή τη φορά ο Αμερικανός πολιτικός απέβλεπε πρωτίστως στην ικανοποίηση της έναρξης συνομιλιών της ελληνικής πλευράς, καθώς είχαν αποβληθεί οι τουρκικοί βομβαρδισμοί στη μεγαλόνησο και η Ουάσιγκτον επεδίωκε να ενισχύσει την τάση της Αθήνας προς συμβιβασμό. Προέβλεπε την παραχώρηση βάσης ίσης με το 5% του εδάφους της Κύπρου στην Τουρκία, αυτή τη φορά υπό καθεστώς εκμίσθωσης για 50 έτη. Τα δικαιώματα αυτοδιοίκησης των Τουρκοκυπρίων εμφανίζονταν κατά τη μειωμένα σε αυτή τη δεύτερη εκδοχή.

Τρεις παράγοντες που οδήγησαν στην απόρριψη του σχεδίου

Το σχέδιο θα προσέκρουε σε αρνητικό περιβάλλον. Η Αγκυρα κατ' αρχήν δεν αποδεχόταν παραχώρηση υπό καθεστώς εκμίσθωσης αλλά μόνο κατά κυριαρχία. Εξαγναγκασμός της από τους Αμερικανούς δεν ήταν καθόλου βέβαιο ότι ήταν επιτεύξιμος. Η ελληνοκυπριακή ηγεσία δεν το αποδεχόταν, θεωρώντας ισοδύναμη προς τη διχοτόμηση οποιαδήποτε πρόταση δεν προέβλεπε την ένωση χωρίς ανταλλάγματα. Μπορεί να υποθεθεί βάσιμα ότι η διατήρηση του κυπριακού κράτους είχε απόλυτη προτεραιότητα τόσο για τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο, και βεβαίως την Κυπριακή Αριστερά, αλλά και για σημαντική μερίδα των αστικών δυνάμεων του νησιού. Οι Αμερικανοί ήλπιζαν ότι ενόψει των εννοικών προβλήσεων του σχεδίου και του γνωσμένου αντικομμουνισμού του στρατηγού Γρίβα, ηγούμενου της ελληνικής μεραρχίας και των ελληνοκυπρια-

κών δυνάμεων που μόλις είχαν συγκροτηθεί σε Εθνική Φρουρά, ο Μακάριος θα μπορούσε να εξαγναγκαστεί σε συμμόρφωση ή και να ανατραπεί. Ακόμα και ο Γρίβας, όμως, δεν συμφωνούσε με τα ανταλλάγματα που προβλέπονταν στο δεύτερο σχέδιο Ατσεσον. Εντός αυτού του περιβάλλοντος ο Γεώργιος Παπανδρέου, παρά το ενδιαφέρον με το οποίο είχε υποδεχθεί το σχέδιο καθώς και το ενδεχόμενο πρόσκλησης τελεσθέντων γεγονότων στην Κύπρο με τη μονομερή ανακήρυξη της ένωσης, θα το απέρριπτε στις 22 Αυγούστου και θα αντιτίθετο σε οποιαδήποτε απόπειρα δυναμικής επιβολής του.

Τρία ήταν τα σημεία-κλειδιά για τις εξελίξεις. Η κυβέρνηση του Κέντρου είχε παρασυρθεί σε μια προσπάθεια απόσπασης ανταλλαγμάτων από την αμερικανική πλευρά, αποφεύγοντας να θέσει σε δημόσιο διάλογο το πλά-

σιο μιας εφικτής πολιτικής. Έτσι, η κοινή γνώμη ήταν ελλιπώς ενημερωμένη για τις παραμέτρους του προβλήματος. Στη δυσκολία της κυβέρνησης του Κέντρου να διαμορφώσει ρεαλιστική πολιτική συνέβαλε και ένας ψυχολογικός παράγων. Τόσο ο Γεώργιος Παπανδρέου όσο και ο γιος του, αναπληρωτής υπουργός Συντονισμού, Ανδρέας Παπανδρέου, νεοεισερχόμενος στην ελληνική πολιτική, αισθάνονταν ότι η ελληνική κυβέρνηση είχε πιαστεί υπερβολικά κατά τη διάρκεια των συνομιλιών της Ουάσιγκτον και ότι η Ελλάδα αντιμετώπιζόταν από τις Ηνωμένες Πολιτείες ως δορυφόρος. Αυτή η ψυχολογία επικρατούσε στο κρίσιμο δίμηνο Ιουλίου - Αυγούστου 1964. Ο Ανδρέας Παπανδρέου εξέταλλο θεωρούσε τον Μακάριο φορέα ενός πνεύματος ανεξαρτησίας που έπρεπε να χαρακτηρίζεται και την ελληνική εξωτερική πολιτική.

Πολύ σύντομα θα διαπίστωνε ότι η αντίθεση στην αμερικανική πολιτική συνιστούσε στοιχείο που απέδιε και στην εσωτερική πολιτική. Έτσι, από τη συνδρομή ψυχολογικών παραγόντων, αδυναμίας πολιτικής διεύθυνσης και μιας αναλυτικής απλούστευσης τόσο η Αθήνα όσο και η Λευκωσία δεν θα επωφελοούνταν από τη στροφή της αμερικανικής πολιτικής η οποία δεν επρόκειτο εφεξής να συγκλίνει προς τις ελληνικές θέσεις. Το γεγονός ότι το σχέδιο Ατσεσον, παρά τον ωμό ρεαλισμό που διέκρινε τη σύλληψή του, ήταν μια αποδεκτή διευθέτση για τους Έλληνες και τους Τουρκοκυπρίους θα γινόταν αντιληπτό μόνο μετά την τουρκική εισβολή στην Κύπρο το 1974.

* Ο κ. Σωτήρης Ριζός είναι διεθνιστής ερευνητής στο Κέντρο Ερευνας Ιστορίας Νεότερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών.